

УДК 343.9»18»-043.86

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.2.76>

ПОЗИТИВІСЬКИЙ ПЕРІОД РОЗВИТКУ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ НАУКИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Шуп'яна М.Ю.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права і кримінології
юридичного факультету**Львівського національного університету імені Івана Франка*

ORCID: 0000-0003-1569-6832

Шуп'яна М.Ю. Позитивіський період розвитку кримінологічної науки: теоретичний аспект.

Стаття присвячена висвітленню сутності та змісту теорій позитивіського періоду розвитку кримінологічної науки. Проаналізовано питання пов'язані із напрямки позитивіської кримінології - біологічному та соціологічному, а також відмінностями позитивіського періоду від класичного. Незважаючи на суттєву відмінність поглядів представників цих напрямів, межа між ними з часом дещо розмилась і відбулося взаємне проникнення, що проявилось, зокрема, у появі психологічних теорій в кримінології. Засновником позитивіської кримінології взагалі та біологічному напрямку, зокрема, є Чезаре Ломброзо. Під час своїх спостережень він дійшов висновку, що злочинна поведінка причинно зумовлена і типового злочинця можна ідентифікувати за фізичними характеристиками, такими, наприклад, як скошене чоло, витягнуті чи, навпаки, нерозвинуті вуха, масивне підборіддя, зморшки на обличчі, великі надбровні дуги, глибоко посаджені очі тощо. Автор акцентує увагу на тому, що соціологічний напрямок з'явився внаслідок розчарування та втрати інтересу до суто біологічних аспектів злочинності. Для нього було характерне сполучення кримінально-правової доктрини та соціологічного бачення злочинності. Представників даного напрямку цікавила, передусім, залежність між злочинним і соціальним середовищем. Серед причин злочинності вони, перш за все, називали соціальні обставини, що мають своє коріння не стільки в індивіді, скільки в суспільстві. Основні принципи соціологічного напрямку: злочин – явище соціальне; злочинцями не народжуються, ними стають під впливом несприятливого середовища. У статті автор також наголошує, що межах позитивіського напрямку кримінології розвивались і психологічні підходи. З погляду практики важливе значення має розроблене представниками даного підходу - спеціальне тестування злочинців, яке широко запроваджене за кордоном. Розроблені спеціалістами тести сприяють глибшому вивченню особливостей особи правопорушника, уможливають порівняння останніх із законослухняними громадянами, запровадженню індивідуальних заходів запобігання повторній злочинній поведінці. Психологічні теорії застосовують для обґрунтування реалізації заходів поетапної корекції поведінки засуджених. Однією із теорій у межах психологічних підходів є теорія небезпечного стану. Згідно з цією теорією, у конкретних випадках злочин вчиняється на ґрунті певного психічного стану, що схиляє людину до конфлікту із соціальними нормами.

Ключові слова: біологічний напрям, соціологічний напрям, Чезаре Ломброзо, Еміль Дюркгейм, теорія диференціального зв'язку.

Shupyana M.Y. The positivist period of development of criminological science: theoretical aspect.

The article is devoted to highlighting the essence and content theories of the positivist period of the development of criminological science. The issues related to the directions of positivist criminology - biological and sociological, as well as the differences between the positivist period and the classical period are analyzed. Despite the significant difference in the views of representatives of these directions, the boundary between them has become somewhat blurred over time and mutual penetration has occurred, which has manifested itself, in particular, in the emergence of psychological theories in criminology. The founder of positivist criminology in general and the biological direction in particular is Cesare Lombroso. During his observations, he came to the conclusion that criminal behavior is causally determined and a typical criminal can be identified by physical characteristics, such as a sloping forehead, elongated or, conversely, underdeveloped ears, a massive chin, facial wrinkles, large brow ridges, deep-set eyes, etc. The author emphasizes that the sociological direction emerged as a result of disappointment and loss of interest in the purely biological aspects of crime. He was characterized by a combination of criminal law doctrine and a sociological vision of crime. In the article, the author also emphasizes that psychological approaches have also developed within the positivist direction of criminology. From a practical point

of view, the special testing of criminals developed by representatives of this approach, which is widely implemented abroad, is of great importance. From a practical point of view, the special testing of criminals developed by representatives of this approach, which is widely implemented abroad, is of great importance. Tests developed by specialists contribute to a deeper study of the characteristics of the offender's personality, make it possible to compare the latter with law-abiding citizens, and implement individual measures to prevent repeated criminal behavior.

Key words: biological direction, sociological direction, Cesare Lombroso, Emile Durkheim, theory of differential connection.

Постановка проблеми. Задля глибокого вивчення будь-якої науки, і кримінології, зокрема, необхідним є не лише аналіз сучасного етапу розвитку даної науки, а й дослідження її становлення, основних етапів розвитку, засадничих ідей, концепцій та поглядів. Починаючи зі стародавніх часів, проблеми існування злочинності й заходи боротьби з нею привертала увагу філософів, юристів і представників інших галузей знань. Зокрема у розвитку кримінологічної науки можна виокремити три основні періоди її розвитку: 1) класичний (із другої половини XVIII ст. до останньої третини XIX ст.); 2) позитивістський (з останньої третини XIX ст. до 20-х рр. XX ст.); 3) сучасний від 30-х рр. XX ст. по даний час. Водночас необхідного наголосити, що від науки класичного періоду позитивістська кримінологія відрізняється широким застосуванням статистичних та інших фактичних даних про вчинені злочини. Позитивістська кримінологія розвивалась у двох основних напрямках – біологічному та соціологічному. На сучасному етапі розвитку суспільства, коли поглиблюється прірва між добром і злом, потреба у ґрунтовних кримінологічних теоріях виявляється дуже гостро, оскільки злочин є одним із крайніх проявів зла та потребує глибокого осмислення з позицій як філософії, так і практичної юриспруденції [1, с.36]. Однак необхідного підкреслити, що ще до виникнення кримінології як науки питання запобігання злочинам були об'єктом зацікавленості багатьох вчених, починаючи від античних часів. У дані статті ми зупинимось, зокрема, на позитивістському періоді розвитку кримінологічної думки, як першому етапі у розвитку кримінологічної науки на якому відбувалось широке використання фактичних даних у поєднанні з науковими поглядами. Вищенаведене, а також процеси євроінтеграції, свідчать про актуальність даного питання у руслі дослідження європейського досвіду, що є важливим аспектом розвитку України, як правової та демократичної держави та врахування даних напрацювання при розробленні законодавчого регулювання питання запобігання злочинності.

Стан дослідження. Теоретичним проблемами пов'язаними із питанням історичного аспекту кримінології, аналізу змісту поглядів класичного, позитивістського та сучасного періоду її розвитку приділялась увага у роботах відомих вчених в галузі кримінології, зокрема, Віденської Е., Дідоренка Е., Розовського Б., Чалого В., Джужи О., Кирилюка А. та ін., які проаналізували та розвинули існуючі наукові уявлення з цього питання. Однак, не зважаючи на вказане, необхідно зазначити, що у сучасній літературі мають місце поки що початкові спроби комплексного дослідження питання пов'язаного із змістом теорій позитивістського періоду розвитку кримінологічної науки. Саме тому, **метою статті** є детальний аналіз наукової літератури, а також подальша розробка питання, пов'язаного із сутністю та змістом поглядів на питання злочинності її детермінант, а також поняття особи кримінального правопорушника в позитивістський період розвитку кримінологічної науки.

Виклад основного матеріалу. До передумов виникнення позитивістського періоду належать, з одного боку, значне поширення злочинності в середині XIX ст., що позначилося на європейському суспільстві, а з другого - стрімкий розвиток природничих і гуманітарних наук. До наук, що вивчали особу, почали впроваджуватися прийоми з точних дисциплін, це зумовило виникнення антропології, соціології та статистики. Методологічною основою кримінологічних учень позитивістського періоду була філософія позитивізму, що виникла в першій третині XIX ст. і намагалася зібрати позитивний, кількісно визначений матеріал про різні аспекти життя суспільства. Своєю назвою ця школа вказує на бажання замінити абстрактні та філософські роздуми юридичними висновками і спостереженнями, що ґрунтуються на серйозних доказах. Від концепції вільної волі класичного напрямку позитивістська школа переходить до «причинності» злочину. Від науки класичного періоду позитивістська кримінологія відрізнялася широким застосуванням статистичних та інших фактичних даних про вчинені злочини. Позитивістська кримінологія розвивалась у двох основних напрямках - біологічному та соціологічному. Незважаючи на суттєву відмінність поглядів представників цих напрямів, межа між ними з часом дещо розмилась і відбулося взаємне проникнення, що проявилось, зокрема, у появі психологічних теорій в кримінології.

Біологічний напрям. Засновником позитивістської кримінології взагалі та біологічному напрямку, зокрема, є Чезаре Ломброзо (1835-1909), який у 1876 р. надрукував свою працю «Злочинна людина». Чезаре Ломброзо під час своїх спостережень дійшов висновку, що злочинна поведінка причи-

ново зумовлена і типового злочинця можна ідентифікувати за фізичними характеристиками, такими, наприклад, як скошене чоло, витягнуті чи, навпаки, нерозвинуті вуха, масивне підборіддя, зморшки на обличчі, великі надбровні дуги, глибоко посаджені очі тощо. Враховуючи наведене він розробив класифікацію злочинців: – природжені злочинці; – душевнохворі злочинці; – злочинці за пристрастю, до яких належать і політичні маніяки; – випадкові злочинці. Як зазначав Чезаре Ломброзо – одна третина засуджених – це особи, що володіють ознаками, які зближують їх з дикунами чи тваринами, друга третина – це межовий біологічний вид, і остання третина – це випадкові правопорушники, котрі в майбутньому більше ніколи не скоять злочинів. Теорія Чезаре Ломброзо не витримала перевірки часом, але її підходи та використані наукові засоби поклали початок застосуванню більш точних методів у кримінології. Пізніше він переглянув свою теорію й включив у пояснення причин злочинності соціальний та економічний фактори й навколишнє середовище індивіда [2, с. 56].

Ще за життя Чезаре Ломброзо висунуті ним теоретичні положення уточнили й доповнили його учні Енріко Феррі та Рафаель Гарофало. Зокрема, *Енріко Феррі* (1856-1928), який видав працю «Теорія неосудності і заперечення вільної волі», заперечував вільну волю та підтримував теорію причиновості. Він виділяв три види факторів схильності до злочинів: антропологічні (фізична будова тіла, психічний стан, особливості статі, віку, сімейного становища, виховання, освіти); фізичні (клімат, особливості ґрунту, температуру повітря, сезонні коливання); соціальні (щільність населення, мораль, релігію, стан промисловості, політичний устрій тощо). Біологічні причини він поєднав із соціальними, економічними та політичними факторами. Також він зазначав, що держава має стати тим основним інструментом, за допомогою якого можна досягти поліпшення умов життя людей. Ще один учень Чезаре Ломброзо *Рафаель Гарофало* (1852-1934), вважав, що злочин – це аморальний вчинок, який завдає збитків суспільству. Він надав перевагу психологічним факторам у поясненні причин злочинності. Зокрема, Рафаель Гарофало сформулював правила адаптації та усунення тих, хто не може пристосуватися до умов соціально-природної селекції, та пропонував: – позбавляти життя осіб, чиї злочинні дії випливають з неусунутих психічних аномалій, що роблять їх нездатними до життя в суспільстві; – частково усувати чи піддавати тривалому ув'язненню тих, хто віддає перевагу бродячому (кочовому) способу життя; – примусово виправляти осіб, у яких недостатньо розвинуті альтруїстичні почуття чи які скоїли злочин за надзвичайного збігу обставин [3, с. 61-62].

Соціологічний напрям в кримінології. Соціологічний напрямок з'явився внаслідок розчарування та втрати інтересу до суто біологічних аспектів злочинності. Спочатку він мав характер протесту проти такого підходу до цієї проблеми, а з часом набув характеру різкої критики деяких положень антропологів. Після з'їзду Міжнародної спілки криміналістів у 1889 р. цей напрямок сформувався організаційно й концептуально. Для нього було характерне сполучення кримінально-правової доктрини та соціологічного бачення злочинності. Представників даного напрямку цікавила, передусім, залежність між злочинним і соціальним середовищем. Серед причин злочинності вони, перш за все, називали соціальні обставини, що мають своє коріння не стільки в індивіді, скільки в суспільстві. Основні *принципи соціологічного напрямку*: злочин – явище соціальне; злочинцями не народжуються, ними стають під впливом несприятливого середовища.

Соціологічний напрям на початкових етапах був репрезентований теоріями соціальної дезорганізації та диференціального зв'язку [4, с. 32].

Теорія соціальної дезорганізації. Теорія соціальної дезорганізації пояснює злочинність на соціальному рівні та ставить психологію злочинця в залежність від процесу функціонування суспільства загалом. Цю теорію заснував французький соціолог Еміль Дюркгейм, ідеї якого розвинув і доповнив американський вчений Роберт Мертон. Методологічною основою цієї теорії є соціологія. *Еміль Дюркгейм* (1858-1917) стверджував, що на індивіда впливають «соціальні фактори», до яких належать зовнішні образи мислення, дій. Він виходив з того, що колективні схильності не є сумою схильностей окремих індивідів, а становлять щось інше, ніж суму поглядів окремих людей. На його думку, суспільна мораль завжди суворіша й безкомпромісніша, ніж індивідуальна. Мораль суспільства диктує конкретним людям правила поведінки. Суспільству, що функціонує нормально, завжди притаманний високий рівень згуртованості. Він виявляється в тому, що більшість людей солідарні в ідеалах, уявленнях щодо позитивного й негативного. Періодично в разі порушення суспільної рівноваги, що може статись як через економічне лихо, так і через стрімке підвищення рівня достатку в державі, згуртованість людей послаблюється та суспільство дезорганізується. Зокрема, соціальна дезорганізація виявляється в явищі аномії. Під аномією Еміль Дюркгейм розумів соціальний факт – стан суспільства, за якого значно послаблюється стимувальна дія моралі та суспільство на деякий час втрачає вплив на людину [5, с. 28]. *Роберт Мертон* (1910 - 2003) у 1938 р. опублікував статтю під назвою «Соціальна структура та аномія», в якій доповнив вчення Еміля Дюркгейма тезою про те, що причиною аномії може бути суперечність між цінностями, до яких прагне суспільство та можливостями окремих членів суспільства досягти їх за правилами, що встановлені в суспільстві. Це призводить до того, що особа, яка не має можливості отримати ці блага

за усталеними правилами, намагається їх отримати без правил. Так, пропаганді загальноприйнятим в американському суспільстві цілям досягнення особистого успіху й добробуту протистоїть обмеженість доступу до соціально схвалених каналів здобуття освіти, професії, майна, статусу. Для нижчих прошарків залишається тільки один шлях до успіху – порушення правових норм. Особливо це стосується молоді, коли вона після «ідеального» виховання, потрапляє в «доросле» життя й зазнає розчарування [6, с. 63].

Теорія диференціального зв'язку. Теорію диференціального зв'язку розробив французький учений *Габмель Тард* (1843-1904). На відміну від Чезаре Ломброзо, у праці «Законослухняння» він пояснював звикання до злочинної поведінки дією психологічних механізмів навчання та наслідування. Обидві його праці «Законослухняння» й «Філософія покарання» (1890 р.) були надруковані в Парижі. Злочинців він називав своєрідним «соціальним експериментом» і висловлювався, що юридичні диспозиції мають будуватися на психологічній основі, а не на різних покараннях за однакові злочини, що вважав несправедливим і спрощеним. Функція суду, на його думку, має зводитися до встановлення винуватості чи невинуватості обвинуваченого, а ступінь його відповідальності має визначати спеціальна медична комісія [7, с. 45]. Водночас основні положення даної теорії сформулював американський учений *Едвін Сатерленд* (1883-1950) у праці «Принципи кримінології». Теорія диференційованих асоціацій полягає в тому, що особа засвоює злочинну поведінку не тому, що має до цього схильність, а тому що бачить більше прикладів даної поведінки. Відтак вона запозичує негативні моделі поведінки. Якби неповнолітній з дитинства мав інше коло спілкування, він став би іншою особою. Злочинні погляди та навички засвоюються дитиною здебільшого при безпосередньому неформальному спілкуванні (цьому також сприяє виховання в школі, відсутність психологічного контакту з батьками тощо). Методологічною базою цієї теорії є соціальна психологія, як наука про малі соціальні групи. Теорія Едвіна Сатерленда спрямована на пояснення індивідуальної злочинної поведінки. Згідно з цією теорією, злочинна поведінка виникає в результаті зв'язку окремих людей або груп з моделями злочинної поведінки. Злочинній поведінці вчать у процесі спілкування, здебільшого в групах, при цьому багато що залежить від тривалості й інтенсивності спілкування. Навчання злочинній поведінці не відрізняється від звичайного навчання. Водночас, дана теорія не позбавлена недоліків. Ґрунтуючись на положеннях цієї теорії, неможливо пояснити, чому окремі люди, котрі все життя прожили серед злочинців, ніколи не вчинили злочину та, навпаки, людина із законослухняного середовища вчиняє злочин. Теза про навчання злочинній поведінці не може бути застосовна до ситуативних злочинців. Теорія диференціального зв'язку не бере до уваги індивідуальних особливостей особи та притаманну їй вибірковість поведінки [8, с. 31].

Психологічні підходи до причин злочинності. У межах позитивістського напрямку кримінології розвивались і психологічні підходи. Дехто з кримінологів, вивчаючи злочинну поведінку, робили акцент на особі злочинця. Одночасно низька продуктивність психологічних досліджень пояснюється надмірним захопленням психологів соціальними, зокрема й математичними, методиками, що призводить до «психології без душі». Безперечно, психологія озброїла кримінологію методикою, а також психодіагностичними та психометричними методами. Важливе значення має спеціальне тестування злочинців, яке широко запроваджене за кордоном. Розроблені спеціалістами тести сприяють глибшому вивченню особливостей особи правопорушника, уможливають порівняння останніх із законослухняними громадянами, запровадженню індивідуальних заходів запобігання повторній злочинній поведінці. Психологічні теорії застосовують для обґрунтування реалізації заходів поетапної корекції поведінки засуджених [9, с. 23]. Однією із теорій у межах психологічних підходів є *теорія небезпечного стану*. Дана теорія надає для практичного використання теоретично обґрунтовану комплексну методіку клінічної роботи з метою запобігання злочинам. Першу працю в цьому напрямі «Критерії небезпечного стану» написав у 1880 р. Рафаель Гарофало. Ця теорія поширена в США й називається клінічною кримінологією. Згідно з цією теорією, у конкретних випадках злочин вчиняється на ґрунті певного психічного стану, що схиляє людину до конфлікту із соціальними нормами. Зазвичай, небезпечний стан є тимчасовим і відповідає внутрішній кризі, що змінюється емоційною байдужістю, після якої настає егоцентризм, а потім лабільність (нестійкість), яка може знову перерости в кризу. Небезпечний стан діагностують спеціалісти. При цьому важливу роль відіграє порівняння результатів дослідження особи з даними ситуації, в якій вона перебуває. При оцінюванні ситуації беруть до уваги, зокрема, матеріальні умови, вплив з боку оточення, наявність психотравмуючих факторів та інші. Діагноз визначає суворо індивідуальні профілактичні заходи. Робота спеціалістів з переборювання небезпечного стану полягає в тому, щоб консультативно допомогти людині, яка переживає стрес, спрямувати її поведінку в певні соціальні межі, допомогти їй у розв'язанні проблем, відчувати безпеку, проявити повагу до людини й надати їй підтримку. Важливе значення надається усуненню зайвих емоцій. На базі стаціонарів подається практична допомога з метою подолання небезпечного кризового стану як особам, які

утримуються в місцях позбавлення волі, так і тим, хто перебуває на волі. На кримінологічну експертизу у формі прогнозу індивідуальної поведінки людини зважають при визначенні покарання за вчинений злочин, а також при вирішенні питання про звільнення від покарання [10, с. 17-18].

Висновки. Враховуючи наведене, бачимо, що позитивіський період розвитку кримінологічної науки був продовженням та відповіддю на питання, які залишилися поза увагою представників класичного періоду її розвитку. Зокрема, одним із недоліків класичного періоду полягає в тому, що в центрі обґрунтування кримінального покарання вона ставила злочин, а особу кримінального правопорушника не лише відсувала на другий план, а й взагалі ігнорувала. Представники цього періоду вважали, що не повинно бути однакового покарання за два злочини, що завдали суспільству різної шкоди. Однак з цього твердження випливало, що в разі однакової кари за однаковий злочин однаковому покаранню повинні підлягати як дорослі, так і неповнолітні, як особа, яка вчинила злочин з умисною формою вини, так і людина, яка його вчинила у стані сильного душевного хвилювання так і та, яка вчинила його вперше. Позитивістська ж кримінологія відрізнялася широким застосуванням статистичних та інших фактичних даних про вчинені злочини і врахуванням особи кримінального правопорушника. Зокрема, засновник позитивістської кримінології взагалі та біологічному напрямку, зокрема, є Чезаре Ломброзо під час своїх спостережень дійшов висновку, що злочинна поведінка причинно зумовлена і типового злочинця можна ідентифікувати за фізичними характеристиками, такими, наприклад, як скошене чоло, витягнуті чи, навпаки, нерозвинуті вуха, масивне підборіддя, зморшки на обличчі, великі надбровні дуги, глибоко посаджені очі тощо. Водночас представників соціологічного напрямку цікавила, передусім, залежність між злочинним і соціальним середовищем. Серед причин злочинності вони, перш за все, називали соціальні обставини, що мають своє коріння не стільки в індивіді, скільки в суспільстві. Основні принципи соціологічного напрямку: злочин - явище соціальне; злочинцями не народжуються, ними стають під впливом несприятливого середовища. Отже, як бачимо позитивіський період був пов'язаним з активним аналізом питання особи кримінального правопорушника та пошуку причин її виникнення і впливу на злочинність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Віденська Е., Дідоренко Е., Розовський Б., Чалий В. Кримінологія: традиції і новації. *Право України*. 1999. № 6. с.35-42
2. Джужа О., Кирилук А. Сучасний погляд на розвиток кримінології. *Право України*. 2003. №2. с. 54-61
3. Кримінологія: підручник / А.М. Бабенко, О.Ю. Бусол, О.М. Костенко та ін.; за заг. ред. Ю.В. Нікітіна, С.Ф. Денисова, Є.Л. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків: Право, 2018. 416 с.
4. Кримінологія: підручник / В.С. Ковальський, Г.С. Семаков, О.М. Костенко. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 344 с.
5. Тимошенко В.І., Шакун В.І. Теоретичні основи кримінології: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 240 с.
6. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 18: Кримінологія. Кримінально-виконавче право / редкол.: В.І. Шакун (гол.), В.І. Тимошенко (заст. гол.) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2019. 544 с.
7. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник/ В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуйська, О.В. Лисодєд та ін.; за ред. В.В. Голіни і Б.М. Головкіна. Х.: Право, 2014. 510 с.
8. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. К.: «Ін Юре», 2007. 424 с.
9. Медицький І.Б. Вплив соціальних факторів на злочинність в умовах становлення незалежної Української держави. Івано-Франківськ, 2007. 214 с.
10. Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с

Дата першого надходження рукопису до видання: 5.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 26.01.2026
Дата публікації: 2.02.2026